

Francouzské pojetí geopolitiky

Aymeric Chauprade, François Thual: *Dictionnaire de Géopolitique. Etats, Concepts, Auteurs. [Geopolitický slovník. Státy, koncepce, autoři.] 1.ere edition. Paris: Elipses, 1998, 621 stran, ISBN 2-7298-9857-3 (signatura knihovny ÚMV 47 090).*

Koncem roku 1998 vydalo pařížské nakladatelství Elipses slovník dvou francouzských specialistů na otázky geopolitiky.¹ Jejich dílo je rozděleno do čtyř hlavních částí. V žádné z nich není možné se zastavit u všech hesel, ale pouze u těch, která se jeví jako nejzajímavější. První (nejrozsáhlejší) část slovníku (420 stran) s názvem *Geopolitika států* představuje geopolitický náhled na dějiny všech států světa a na jejich úlohu v mezinárodních vztazích.

Heslo USA uvádí hlavní americké geopolitické cíle:

- upevnit kontrolu nad oblastmi, které jsou dosud pod jejich kontrolou (zejména Latinská Amerika);
- zabránit návratu Ruska do oblastí, které kontrolovalo v době studené války (především pobaltské státy, Ukrajina, Kavkaz a Střední Asie), v těchto oblastech autoři očekávají prohlubování spolupráce USA s tradičními spojenci (s Německem, s Tureckem, s Pákistánem a s Izraelem) v boji o rozdělení sovětsko-ruského dědictví;
- zabránit, aby se hospodářská uskupení typu Evropské unie či ASEAN mohla stát ekonomickými konkurenty USA;
- eliminovat imperiální ambice Číny tím, že se bude bránit vytváření sfér jejího vlivu v Asii;
- pevněji se „usadit“ v Africe a zesílit kontrolu nad jejími surovinami;
- kontrolovat ropné zdroje na Středním východě a potlačovat irácký a iránský nacionalismus.

Americký geopolitický proces během dvou staletí podle názoru autorů postupně vedl k úplné eliminaci všech rivalů – Velké Británie, Německa, Japonska a nakonec i Ruska –, takže se USA staly „ústředním činitelem a hlavním poživitelem výhod procesu globalizace“. Zároveň však kladou otázku, jak dlouho to ještě bude trvat, a naznačují, že mezinárodní společenství bude stále méně souhlasit s tím, aby USA podle své libovůle zasahovaly do událostí na celém světě.

Heslo věnované Rusku (R) výstižně charakterizuje přístupy francouzské geopolitické školy k problematice Ruska. Připomíná dlouhodobé cíle ruské geopolitiky: přístup k Baltickému, Černému a Kaspickému moři, dále pak Balkán, Perský záliv a arabský Střední východ. Cestou k jejich dosažení bylo rozbití osmanské a perské říše. Proto také R vstoupilo do první světové války, ale nakonec z ní vyšlo s velkými ztrátami a se zásadní změnou politického systému. Meziválečná geopolitická situace Sovětského svazu se podle názoru autorů vyznačovala hledáním místa mezi „buržoazními demokratiemi a fašistickými státy a zejména pak obnovením strachu z obklíčení, který je tradicí ruské geopolitiky. Nejprve se pokoušel o otevření vůči buržoazním zemím prvního bloku [Francii, Velké Británii a USA – pozn. autora]. Když ale dospěl k závěru, že tyto země se snaží směřovat totalitní státy k dobytí Sovětského svazu, aby tím odehnaly bouři od svých hlav, rozhodl se po české krizi pro dočasnou alianci s fašistickým blokem.“² Porážka Francie pak podle názoru autorů přivedla Stalina k rozehrání hry tajných smluv a k anexi Pobaltí a rozsáhlých území v Polsku, ve Finsku a v Rumunsku.

Konec druhé světové války byl pro SSSR začátkem nové geopolitické éry, v níž jeho hlavním rivalem byly USA, které chtěly „obklíčit komunistický svět... a k tomu sloužil celý řetězec paktů“,³ počínaje NATO a konče Bagdátským paktem. V 60. letech SSSR zahájil jakousi globalizaci své geopolitiky, při níž se opíral o ohromný vojenský aparát. Pak ale došlo k roztržce s Čínou a začala se projevat neúnosnost závodů ve zbrojení a vy-

sokých nákladů na válku v Afghánistánu, která zahájila osudovou krizi celého systému. Rozpad sovětského impéria byl výsledkem souběžného tlaku nacionalistických sil jak na periferii, tak i uvnitř samotného Ruska. Základní geopolitickou otázkou Ruska po skončení studené války autoři spatřují v jeho vztazích s USA, které se všemožně snaží zabránit sebemenšímu obnovení síly a vlivu svého někdejšího protivníka. Nástroji této strategie jsou podle jejich názoru především rozšiřování NATO a obrovský boj o vliv ve Střední Asii, na Kavkaze a na Ukrajině, kde „Washington za přispění Bonnu, Ankary a Islámábádu usiluje o co největší potlačení ruského vlivu“. Do R se tak znovu vrací pocit obklíčení a dochází ke geopolitickému sblížení s Čínou. Závěr hesla vyjadřuje pochyby o tom, zda Washington dokáže utáhnout smyčku kolem R, a uvádí, že „tento starý historický národ ani přes své ekonomické potřeby nedovolí Spojeným státům, aby příliš pronikly do jeho geopolitického prostoru, který se vytvářel po pět století“.⁴

Heslo Velká Británie (VB) připomíná, že od 19. století má tato ostrovní říše dva hlavní cíle – udržení rovnováhy v Evropě a obranu a rozšiřování koloniálního impéria. VB se dlouhodobě obávala dvou hlavních hrozeb – francouzské snahy o obnovení nadvlády v Evropě a počínaje 90. lety 19. století pak vzestupu Německa a jeho sklonu stát se nejen evropskou, ale i světovou velmocí. Sblížení VB s Francií a s Ruskem, tj. se dvěma historickými rivaly (po podpisu Entente Cordiale, tzv. srdečné dohody), se podle názoru autorů stalo nejen zásadním mezníkem v anglické geopolitice, ale též předobrazem aliančních systémů první světové války. Jedním z jejích výsledků bylo to, že VB přenechala Spojeným státům světový leadership. Britské politice ve 30. letech autoři vytykají odklon od důrazu na evropskou rovnováhu, jež oslabil Francii a zvýhodnil Německo. V době Mnichova VB tlačila na Francii, aby nebránila Hitlerovi v jeho požadavku na znovuzískání geopolitického prostoru ve střední a východní Evropě.⁵ V čase životního ohrožení pak spoléhala na dvě základní charakteristiky svého geopolitického vymezení – na ostrovní charakter a na statut námořní mocnosti. Poválečnou situaci VB autoři charakterizují dvěma hlavními procesy – počátkem studené války a nástupem protikoloniálních hnutí. Tehdy došlo ke třetímu přesměrování britské koloniální osy; po Americe a Indii se „ekonomickým centrem britského impéria stala Jižní Afrika“.⁶ Zároveň je „věrným spojencem Spojených států, i když přitom uplatňuje svou vlastní politiku“. V rámci Evropské unie pak prosazuje „spíše atlantickou než kontinentální koncepci“.⁷

Heslo Francie (F) připomíná rok 1870, který s konečnou platností ukončil sen o hegemonii v Evropě. Poté F hledala cestu z izolace a způsoby, jak čelit narůstajícímu vlivu Německa. Mnichov autoři hodnotí následovně: „Londýn nechtěl bojovat za evropskou rovnováhu a v důsledku toho F neviděla jiné východisko než podepsat Mnichovskou dohodu, a tím přistoupit na německou hegemonii ve střední Evropě.“⁸ Spása znovu přišla ze zámoří,⁹ kde se postupně zformovaly jednotky zahraničního odboje, díky nimž F vyšla ze druhé světové války jako jeden z vítězů. V poválečném období zaměřovala svou politiku do dvou hlavních os – evropské a koloniální. V první z nich se soustředila na vytvoření velkého evropského společenství, což mělo západní část rozděleného Německa zbavit jeho ambice být ústřední mocností v Evropě a centrální mocností na východě. Ve druhé ose F přešla od koloniální politiky k uznání nezávislosti afrických zemí a k politice sdružování a kooperace. Po znovusjednocení Německa¹⁰ se F snaží do svého geopolitického schématu znovu zapojit dvě významné východoevropské země – Polsko a Rumunsko. Naproti tomu „už nemůže počítat se svým historickým spojencem – se Srbskem... a stejně tak ani s Československem, které se rozdělilo na Česko v německém vlivu a na méně vyspělé Slovensko“.¹¹ Naděje jsou vkládány do Španělska, které by se mohlo stát spolehlivým geopolitickým partnerem Francie uvnitř Evropské unie, ovšem za předpokladu, že nedá přednost svazku s Berlínem, aby izolovalo Paříž. Tváří v tvář americké snaze o všudypřítomnost bude F sázet na evropskou integraci a na udržení stejného místa a vlivu, jakým se těší Německo.

Právě Německu (N) věnuje slovník velkou pozornost. Připomíná jeho průnik do osmanské říše a koloniální expanzi v Africe, po nichž už N začalo usilovat o nadvládu v Ev-

ropě. Tím bylo „zaseto sémě geopolitických přeměn, které nakonec vyprovokovaly první světovou válku“.¹² Pocit ponížení po jejím skončení znovu oživil pangermanismus a tradiční geopolitické ambice. N obsadilo Porýní, připojilo Rakousko a rozbilo Československo, „stát, který byl vytvořen jako protiváha německých ambicí na východě“.¹³ Do druhé světové války N nevstupovalo „s novou geopolitikou, ale s brutálním potvrzením hluboce zakořeněných geopolitických cílů německého imperialistického státu“.¹⁴ Poválečná SRN se snažila pomalu stírat neblahé vzpomínky na Třetí říši, stala se věrným spojencem USA a vydala se cestou usmíření s Francií. Naproti tomu NDR navázala na pruskou tradici, stala se věrným spojencem Moskvy a účastnila se všech represivních zásahů ve východním bloku i všech destabilizačních akcí SSSR v tzv. třetím světě. Znovusjednocené N se stalo největším dodavatelem i odběratelem zemí střední a východní Evropy, a tím obnovilo svůj ekonomický vliv v této části starého kontinentu. Nadále udržuje úzké vztahy s USA a prosazuje svou vlastní politiku vůči Rusku. N nemá žádné územní požadavky, ale jeho podpora Chorvatska a úsilí o získání statutu stálého člena Rady bezpečnosti OSN „jsou dvěma příklady, které zvýrazňují návrat N ke geopolitickým ambicím v Evropě a ve světě“.¹⁵

Heslo věnované Polsku (P) připomíná základní geopolitický problém – vymezení hranic. Po skončení první světové války se Francie a Velká Británie rozhodly pro jagellonský model¹⁶ a tehdejší P považovaly za hřáz proti pronikání bolševismu do Evropy a za protiváhu Německa. Po skončení druhé světové války Stalin zvolil piastovskou variantu; posunul východní hranici na východ a z P učinil jednu z klíčových částí své geopolitické sestavy v Evropě. Po skončení studené války zvítězil piastovský model zbavený starých utkvělých představ vůči Německu, jež se stalo jeho hlavním ekonomickým a politickým partnerem a hraje významnou úlohu při podpoře jeho úsilí o vstup do Evropské unie.

Při hodnocení Rakouska (R) slovník oceňuje jeho snahu být spojovacím článkem mezi východní a západní Evropou a zejména pak 60. léta, kdy R začalo upevňovat svou novou identitu s větším odstupem od Deutschlandu. V současnosti R potvrzuje i svůj odklon od neutrality, ale „nezastírá nedůvěru vůči Severoatlantické alianci“. Autoři kladně hodnotí rakouskou snahu „těžit ze své slavné minulosti a ze své zeměpisné polohy významnou úlohu v budování a sjednocování dvou Evrop“.¹⁷

Heslo Česká republika (ČR) připomíná, že ČSR byla v roce 1918 vytvořena „jako překážka německého vlivu v Evropě a možné expanze sovětského komunismu. Československý geopolitický projekt tedy neměl střeoevropskou, ale spíše západoevropskou povahu“.¹⁸ Neblahým obdobím byla studená válka. „Československo bylo klíčovým geopolitickým prvkem sovětského vlivu ve střední Evropě, a to jak prostřednictvím Varšavské smlouvy, tak i RVHP.“¹⁹ Po potlačení Pražského jara následovalo vytvoření federace, přičemž po celou dobu jejího trvání „Sověti dávali přednost Slovákům a »živili« jejich nedůvěru vůči Čechům“. Federace se podle názoru autorů rozpadla proto, že „soužití dvou národů se stalo problematickým“. Rozdíl mezi dvěma nástupnickými státy někdejší federace autoři spatřují v tom, že Slováci „jsou nedůvěřivější vůči NATO“, zatímco ČR se stala součástí „americko-německého zadržování vlivu Ruska ve střední Evropě“.²⁰ V ekonomické rovině se ČR podle jejich názoru stále více „usazuje“ v zóně německého vlivu, zatímco Slovensko hodnotí jako zemi, která méně spěchá do západní Evropy a do jejích organizací.

Druhou část slovníku autoři nazvali *Příklady kartograficky vyjádřených geopolitických dynamik* a zařadili do ní celkem 26 map. Jedna z nich má titul *Nová východní politika Německa*. Do první série zemí pod ekonomickým, politickým a kulturním vlivem Německa autoři řadí Rakousko, Českou republiku, Slovinsko, Maďarsko, Chorvatsko a Polsko, zatímco Slovensko, pobaltské státy, Ukrajinu a Bosnu označují za „zónu rivality“. Mapa nazvaná *Nová velká hra neboli zatlačování Ruska* dělí evropské a asijské země, které se stýkají s Ruskem, do čtyř skupin. V „proruské“ skupině je Írán, Arménie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Bělorusko, Rumunsko a Bulharsko. Ve skupině „spojenců Washingtonu“ nacházíme Německo, Turecko a Pákistán. Zónu „západního vlivu“ pak tvoří Polsko, pobalt-

ské státy a Uzbekistán. Do „zóny střetu vlivů“ autoři řadí Ukrajinu, Gruzii, Ázerbájdžán, Turkmenistán, Tádžikistán a Afghánistán.

Třetí kapitola slovníku, která má název *Geopolitické koncepce*, se zabývá nejvýznamnějšími geopolitickými pojmy. *Heslo Epistemologie* zdůrazňuje, že *geopolitika (G)* je nezávislou společenskou vědou, která se musí zbavit jakéhokoli ideologického apriorismu. Vychází především z historie, z geografie a z teorie mezinárodních vztahů, ale není přitom nějakým víceoborovým konglomerátem. Zabývá se dynamikou vývoje území a identity. Prvořadým předmětem jejího zájmu je stát. Je pragmatickou vědou, která se zabývá dynamikou kontinuity, odmítá monismus a je od svého základu vědou kvalitativní, nikoli kvantitativní.²¹

Heslo Geopolitika a ideologie připomíná, že mezi slovansko-ruským a sovětsko-ruským mesiášstvím byl jen velmi malý rozdíl. Rusko se podle nich nejprve považovalo za slovanský a pravoslavný Řím a později zase za komunistický Řím. Po celou dobu existence sovětského bloku pak „řeči o solidaritě maskovaly cestu za dosahováním geopolitických záměrů a cílů“. Při hodnocení ideologického rozměru geopolitické tradice USA autoři zdůrazňují dlouhodobé prolínání dvou hlavních tendencí – wilsonovského idealismu a rooseveltovského pragmatismu, přičemž „wilsonovské projevy často sloužily rooseveltovské politice“. V závěru hesla se píše, že „ideologie hraje důležitou roli při podněcování národů a při formování jejich politických reprezentací“, nicméně zůstává pod určujícím vlivem geopolitiky. Z toho vyvozují závěr, že ideologický a geopolitický faktor mohou působit vzájemně proti sobě, ale stejně tak se mohou doplňovat, a tím vytvářet nové geopolitické situace. Ani po skončení studené války proto nelze podle jejich názoru hovořit o konci ideologií a o naprostém návratu ke geopolitice.

V *hesle nazvaném Imperialismus (I)* se autoři distancují od marxistického výkladu tohoto pojmu. Sami jej vymezují jako politicko-územní konstrukci, která se zakládá na skloních a podnětech daného státu v dané epoše a nejen na definici ekonomické povahy. Každé impérium má podle jejich názoru expanzivní a hegemonistickou povahu, a proto je zdrojem konfliktů. Okolo centra vytváří logiku vazalizace podřízených komunit a jejich vzájemné řevnivosti. Proti tomu začnou působit odstředivé tendence, které se nejčastěji odvíjejí od národnostních a náboženských otázek. Proto se doposud žádná říše nerozpadla zcela klidnou, nekonfliktní cestou. Podle názoru autorů by bylo neopatrné zařadit výraz I jednou provždy do geopolitického muzea, neboť nelze tvrdit, že by imperiální sklony jednou provždy vyhasly. Nový I se může vyznačovat novými podobami a nástroji (např. sítí vojenských základů, politickou kontrolou a dalšími) a nelze též vyloučit návrat klasického ruského I ani opomíjet stálost čínského I. V případě USA podle názoru autorů nejde o klasický I, ale spíše o světovou unipolaritu a o americkou hegemonii, která se opírá o dominantní kulturní model, o schopnost projekce síly a vlivu do celého světa.

Heslo nazvané Mapa (M) zdůrazňuje, že není mapy bez geopolitiky a není geopolitiky bez mapy, která je jediným vizuálním nástrojem geopolitiky, nenahraditelným nástrojem, ale zároveň i dědičným hříchem. Lidé se jí dovolají jak při obraně svého území, tak i při zdůvodňování územních výbojů. M je „královskou cestou pro pochopení základních geopolitických záměrů“, ale je též ukazatelem geopolitických záměrů vládnoucích kruhů. Je nezbytná pro studium, ale stejně tak může být i nástrojem propagandy.²² Na mapu navazuje *heslo Konfliktnost (K)*, která je podle názoru autorů podstatou a pohonnou látkou celé geopolitiky. Tam, kde je konflikt, tam je také námět pro geopolitickou analýzu. Konflikty mohou být latentní, mohou mít podobu diplomatického napětí, mezinárodní krize nebo ozbrojeného konfliktu. Jejich nejčastějšími příčinami jsou boje za zdroje či za území, soupeření o geostrategické hodnoty,²³ hnutí či boje ve jménu kolektivní identity a ideologie.

Heslo Geopolitická sestava (GS) pojednává o seřazení a hierarchizaci priorit a cílů, které si daná země vytyčuje ve svém geopolitickém chování. Jako příklad autoři uvádějí geopolitické dějiny Rakouska; v 17. století bojovalo proti pronikání Turecka do střední Evro-

py a do Podunají, v 18. století se spolu s Ruskem zaměřilo jak na boj proti Turecku, tak i na dělení Polska, aby po roce 1870 jeho soupeření s Ruskem o nadvládu nad Balkánem nakonec vedlo až k vypuknutí první světové války. Logická analýza postupuje od obecného k jednotlivému: geopolitický proces – geopolitická sestava – diplomatické nástroje – vojenské nástroje. GS se konkretizuje v geopolitických cílech, které autoři dělí na obranné a útočné.

Poslední (čtvrtá) část slovníku připomíná *nejvýznamnější geopolitické myslitele*. Mezi francouzskými teoretiky získal největší prostor Jacques Ancel (1879–1943), jenž odmítl názor nejvýznamnějších představitelů německé geopolitické školy – Ratzela a Haushofera –, že hory, řeky a moře tvoří přirozené hranice mezi národy a civilizacemi. Hranice jsou podle něho především výsledkem lidské činnosti – jazyka, tradic, politického uspořádání a ambicí. Ve 30. letech varoval, že německá geopolitika příliš podléhala fyzickému determinismu, stále více se propojovala s pangermanismem, a tím „*povzbuzovala agresivní nacionalismus opírající se o pseudovědu*“.²⁴ Autoři však také dodali, že Karl Haushofer (1896–1946) byl geopolitikem v době hitlerovského Německa, tedy nikoli geopolitikem hitlerovského Německa. Připomínají jeho nesouhlas s invazí do SSSR a odmítavé stanovisko vůči plánům na porobu slovanských národů. Jeho geopolitice vytykají konfliktní vidění světa, ale uznávají, že zůstala konkrétní, neideologickou a realistickou.

Na stránkách věnovaných anglickému geopolitikovi H. J. Mackinderovi autoři hodnotí jeho známou teorii heartlandu jako geohistorickou a dodávají, že „*v rámci bipolárního kontextu ideologie »znásilnila« geopolitiku*“. Podle jejich názoru to bylo tak, „*pivot, tedy sovětský blok obklíčený Spojenými státy a Velkou Británií jakožto dvěma námořními mocnostmi, se v rámci Severoatlantické aliance určené k zadržování komunismem ovládaného heartlandu opíral o coastland a zejména pak o Francii, a to především v důsledku toho, že Německo geopoliticky neexistovalo*“. Uznávají, že teorie heartlandu byla podnětná pro geopolitické myšlení, ale zároveň dodávají, že vedla k „*fantazijní konstrukci Eurasie, jež neměla ani historické, ani geografické opodstatnění*“.²⁵

Heslo věnované americkému geopolitikovi N. J. Spykmanovi řadí jeho teorii rimlandu do tradice rooseveltovské realpolitiky a hodnotí ji jako ryze geopolitickou a neideologickou. Odpovídala jak 19., tak i 20. století, zejména pak době studené války, kdy klíčovou roli rimlandu hrály západoevropské země. Prosadila se i po Spykmanově smrti, když „*na počátku 70. let USA pochopily, že bez ohledu na režim Čína zůstane Čínou... a její geopolitika bude vždy v rozporu s ruskou. Washington se tedy vrátil ke geopolitice a začal Čínu využívat k oslabování Ruska a spojitvat čínský rimland s japonským souostrovím.*“

* * *

V některých případech jsou autoři více kritičtí k jiným zemím než ke své vlastní, jako by chtěli omlouvat nebo zmenšovat osudové chyby francouzské politiky ve 20. století. Hlavní odpovědnost za Mnichov přisuzují Velké Británii a jednání francouzských politiků zdůvodňují britským nátlakem, jako by zapoměli na velmi přísnou kritiku ze strany Charlese de Gaulla. Slovník navíc vůbec nehodnotí např. Malou dohodu a zodpovědnost Francie za její neblahý konec. Na jiném místě je věta, že „*dekolonizace v Alžírsku skončila za cenu hrozných válek*“, ale zcela chybí připomenutí, že francouzská politická elita a velká část společnosti se dlouho nemohly a nechtěly smířit s myšlenkou na ztrátu této významné severoafrické země a že jejich zakotvenost v minulosti vyústila v hlubokou vnitropolitickou krizi. Cesta z ní vedla přes Evianské dohody, které podepsal Ch. de Gaulle. Tyto dva příklady ukazují, že autoři velmi málo ocenili právě de Gaullův význam ve francouzské geopolitice 20. století.

Dalším problémem je to, že podle hesla Epistemologie je geopolitika jednoznačně vědou, avšak v heslech věnovaných státům zase prolíná pojetí geopolitiky jako metody, jako jednoho z možných způsobů, jak hodnotit dějiny států a jejich úlohu v mezinárodních

vztazích. I přesto slovník poskytuje výbornou orientaci v základních pojmech spojenou s geopolitickým náhledem na řadu aktérů, událostí i procesů ve 20. a na počátku 21. století. Výstižně vyjadřuje základní přístupy francouzské geopolitické školy. Proto se jistě stane vítanou pomůckou nejen pro ty, kdo chtějí lépe pochopit determinanty a motivy francouzské politiky, ale pro všechny, kdo se chtějí věnovat studiu geopolitiky jako takové.

Jan Eichler

¹ Známejším z nich je prof. François Thual, který ve svém přístupu ke geopolitice odmítá jak determinismus, tak i kauzální monismus a geopolitické situace považuje za hru sil, v níž podstatné místo patří otázkám geografie a identity. Vždy si klade následující základní otázky: Kdo co chce, s kým, jak, proč?

² Chauprade, Aymeric – Thual, François: Dictionnaire de Géopolitique. Etats, Concepts, Auteurs. 1.ère edition. Paris: Elipses, 1998, s. 337.

³ Tamtéž, s. 339.

⁴ Tamtéž, s. 345.

⁵ Autoři dodávají, že i Churchill musel tvrdě bojovat proti silné skupině britských politiků, kteří dávali přednost alianci s Německem jakožto tradiční protiváhou Francie. – Viz tamtéž, s. 331.

⁶ Tamtéž, s. 332.

⁷ Tamtéž, s. 333.

⁸ Tamtéž, s. 159.

⁹ Autoři připomínají, že se francouzská geopolitika vyznačuje rovnováhou mezi její kontinentální a světovou politikou, a proto „vždy, když byla ohrožena na kontinentě, zachránila se svou námořní politikou“. – Tamtéž.

¹⁰ Autoři považují znovusjednocení Německa za zásadní změnu geopolitické charakteristiky celé Evropy.

¹¹ Chauprade, Aymeric – Thual, François: cit. dílo, s. 163.

¹² Tamtéž, s. 24.

¹³ Tamtéž, s. 26.

¹⁴ Tamtéž, s. 26.

¹⁵ Tamtéž, s. 30.

¹⁶ Viz tamtéž, s. 315.

¹⁷ Tamtéž, s. 47.

¹⁸ Tamtéž, s. 383.

¹⁹ Tamtéž, s. 384.

²⁰ Tamtéž, s. 385.

²¹ Geopolitika totiž nemá k dispozici nástroje, které by jí umožňovaly, aby se zabývala kvantitativními ukazateli. Mezi málo výjimek v tomto směru autoři řadí velikost armád a jejich výzbroj, které skutečně lze kvantifikovat a považovat je též za důležitý činitel pro posuzování států a jejich ambicí.

²² Autoři dodávají, že tzv. ideologické mapy umožňují lépe chápat pohnutky aktérů všech možných konfliktů.

²³ Autoři zdůrazňují, že jde zejména o horské hřebeny, průsmyky, úžiny, prameny toků a jejich pobřeží atd.

²⁴ Chauprade, Aymeric – Thual, François: cit. dílo, s. 581.

²⁵ Tamtéž, s. 599.